

## מנחם ריבולוב

### ה"אני" השירי של ש. שלום

#### א

במלאת כ"ה שנים ליצירתו השירית של ש. שלום יצא — בהוצאת "יבנה", תל-אביב — קובץ שיריו, בשם "שירים", אשר בו נכללו "ששה ספרי שירה בתוספת השירים החדשים", אשר פרסם המשורר מאז החילו לכתוב, בשנת תרפ"ד, ועד שנת תש"ט. ספר זה, גדל-הכמות (בעל תקל"ד עמודים) ורב-המשקל נותן לנו את היכולת להסתכל הסתכלות חדשה ומקיפה בשירתו רבת-הגוונים ועשירת-הצלילים ולעמוד על תכונותיה היסודיות וסגולותיה המיוחדות, אשר עשוה לחלק חיוני וחשוב כל-כך של השירה העברית בזמננו.

היא זכתה להיאחו בנחלת ספרותנו בכוח המרץ הפנימי שלה ורעננותה הבלתי-פוסקת. למן השירים הראשונים, שעליהם עוד רובץ טל-הגוער, ועד לשירים המאוחרים, שבהם גיכרת הבגרות, למן הרשימות השיריות הקלות, שרושם משורר צעיר ביומנו, ועד מחזורי השירים והפואמות, שבהם מופיעה דמות מגובשת של משורר חוזה, מורגשת אותה תסיסה מבורכת, אותה אי-מנוחה מפרה, העושה את השירה תמיד-צעירה. וחשק-הנדודים של המשורר התועה והתוהה, הדוחף אותו לגלות עולמות חדשים, להעפיל לעלות ההרה, אף הוא יוצק לתוך דברי-השיר שלו און. "און בן-פלא", המעורר את דמיון הקורא, ומגרה את חשקו להכיר את המשורר ולהילוות לו בדרכו.

ודרכו של שלום היא דרך חתחתים ומכשולים, דרך עליות וירידות, דרך אדם נקלע בין שני עולמות, השונים זה מזה במהותם ובדמותם. באופן גלוי ומציאותי — באופן אבטוביוגרפי — הרי זו הדרך של בן-דורנו, דור נבוך ותועה, אשר נעקר ממקורי-מחשבתו באירופה המזרחית והגועת, נישא על פני סער הימים בדרכי-נוד של עולם גדול ותוהה, עד שהגיע אל חוף המולדת בארץ ישראל, מקום שם עברו עליו שוב כל אותם גלגולים וטלטולים, מוראים ופחדים אשר רדפוהו מימי ילדותו בגולה, ועד שזכה להגיע למה שהגיעה האומה המחודשת את חייה.

אבל חוץ מן האופן הזה, אופן הנגלה: יש עוד אופן אחר, והוא אופן הנסתר.

יש אודיסיאה של גוף ויש אודיסיאה של נשמה. ועולם הממשות. שבו חי וסובל המשורר, אינו אלא "פלג-עולם", או בכואה של עולם אחר, שהוא בדמיון ובנעלם. (עצם המושג "עולם" אח הוא למושג "נעלם"). זה הוא העולם "הבא", אשר בו מתהלכות נשמות המשוררים, וחיות את חייהן וטוות את מטוה-שירתן. זה המטוה העוטף את גוף החיים על אדמות.

בין שני עולמות אלה מתהלך שלום, ולא פעם יתעה אתו גם הקורא ביער-סתר זה של הרגשות וחוויות, מראות ותמונות, שרק הדיהם וצליליהם ייתפסו וייקלטו בלב, אבל לא משמעותם הברורה ולא ישותם המגובשת.

יש לו לשלום הכשרון לטבוע מטבעות-שיר יקרות, שיש להן מראה וברק, וגם צליל בעל הד. חרוזיו המחוטבים והבנויים שורות בתים בעלי צורה ומשקל מטעימים את הקורא טעם השירה הטובה, המתנגנת מאליה. אבל אחרי ברכת-הנהנין הראשונה מרגיש הקורא שלא להנאה הכניסו המשורר חדריו ולא עם תום הקריאה יתם דבר השיר. כי מלבד קיומו ה"גופני" יש לו עוד קיום "אי-גופני", כי הוא מעולם הפרד"ס, ולעומת כל דמות ממשית ומחששת יש דמות מתוארת ומנוחשת, שהיא התבנית העיקרית והיא שורש השיר.

לפואימה האכטוביוגרפית שלו קרא "און בן-פלא" (על משקל און בן-פלת, ממורדי המדבר, של קורח ועדתו). בשם זה וודאי יש חריפות, כי הוא מורה על מרדנות בן זמננו במדבר-חיינו, אבל יותר מחריפות יש בו סמל לדמות המשורר ולמהות השירה שלו. הוא שואף לאון, לכוה, ועו-עלומים, אבל און זה אינו אלא בנו של פלא, בנו של אחד נעלה ונעלם.

האון הוא האני המציאותי. הפלא הוא האני הדמיוני. האון מופיע תמיד, או כמעט תמיד, בדמות האני. ואילו הפלא מופיע על-פי רוב בדמות ההוא (ההוא טמיר ונעלם), משום שהוא אינו קשור קשר גופני באני. הוא יכול להיבדל ממנו, להיעלות מעליו, ולהיות "אישיות" מיחדת, החיה בעולם אחר ובספירות אחרות.

מכאן הכפילות שבכל המראות המתגלים בשירתו של שלום. כל העולם כולו כפול הוא: עולם מציאות ועולם דמיון, עולם הזה ועולם הבא (שהוא איננו בזמן הבא אלא בממד הבא). והאדם וודאי כפול הוא; יש לו אני ארצי, גופני, זה הנראה לעין; ויש לו אני אחר, סתום ונעלם, הנראה רק לעין הבוחנת של המשורר, התועה בין שני עולמות ותוהה על המציאות והחוזן

כאחד. האני הראשון ודאי כפוף לחוקי ההגיון האנושי, כי חלק הוא מחיי החברה, והוא נושא בעולם והוא סובל את סבלם והוא נלחם את מלחמותיו — לכיבוש עמדה, לציבור מעמד, להשגת הכרה. אבל האני השני, שפעמים הוא נקרא "אתה" ופעמים הוא נקרא "הוא", חפשי הוא מעולן של חובות הגיוניות־אנושיות. הוא מושג מיטאפיסי ולא פיסי, הוא נשמה ערטילאית, שאין לה לבוש, נודדת בעולם — ולא דווקא בעולם אחד — ומבקשת תיקון בביטוי שירי־פילוסופי של אנשים החיים בשני עולמות, והבונים את חייהם מקווי־מחשבה ומקורי־שירה, מדברים שבדמיון ומרקמות שבחזון.

## ב

שאלה זו, של ה"אני", תופסת מקום מרכזי בשירתו של שלום, היא חשובה לו לא רק לשם הכרת מקומו הוא בעולם, כי־אם גם לשם הכרת העולם עצמו, זה העולם שהוא ודורו חיים בו.

ואמנם, סדרת־השירים הפותחת את ספרו, ושבה החל את חייו השיריים, קראה "מי?" פירוש הדבר: מי אני?

ובתשובות השונות הניתנות בשירים שונים מתפצל ומתפרד אני זה, הוא מתפלג לשנים, ופעמים גם לשלושה: אני, אתה, הוא. פעם הם מורכבים אחד על חברו, מסובכים ומשולבים אחד בשני, ופעם הם עורכים מלחמת איש ברעהו. האחד חי בהווה והשני חי בעבר. האחד ער והשני ישן. האחד נמצא פה והשני — שם.

כדי לציין את הדבר הוא כותב סדרת־שירים בשם "מחניים". פירוש הדבר: המחניים הם בנפשו. בבוקר הוא קם ולאור היום הוא מעלה נר. כי אחד חי באור היום, ויש לו שמש, ואחד חי באופל הלילה והוא זקוק לאור־הנר. "לא נרדמתי, הייתי ער — וסביבי חלום". באו חבריו ושאלוהו: "אחא, הנר דולק לאורו של יום?" ענה ואמר: "אמנם כן, דמי זועק — וסביבי חלום". אתר כך הולך הוא, בדמות מורה, לבית־הספר ללמד ילדי ישראל תורה. והנה מצלצל הפעמון. איזה פעמון? פעמון בית־הספר הקורא לילדים להיכנס ללימודים? וודאי כן הדבר. הרי יש פעמון בבית־הספר. יש צורך להזעיק את הילדים. וודאי. וודאי. אבל באזני המשורר־המורה, בעל האני המפולג והכפול, או המשולש, מצלצל פעמון אחר. איזה פעמון? "פעמון חיי אשר קורא לאזעקה? — פעמון באש? פעמון במים? פעמון ילדות עמום בכפר, בו פקחתי

העינים? הדברים ניתנים בסימני-שאלה. אבל התשובה מרומזת בתוך סימני השאלה. זאנו שומעים את צלצולם של שני פעמונים: פעמון בית-הספר המזעיק את הילדים והפעמון הנעלם, של האני השני, הנמצא במרחקי זמן ומקום, הקורא לאזעקה "מול גדודי-גורל רוגשים, מול תרועת אבדן כל סבר".

האני האחד רואה ילד "שם בשורה החמישית" מכה רעהו ("ילד, ילד, למה תכה רעך?") והאני השני בורח מן היצר הבוער, אשר שם חלומו והוא עוזב "את העולם, ואת כל הרעבים הזועקים ללחם". פה בבית-הספר גבהלת ילדה ופורצת בככי. אבל באמת אין זו רק ילדה בוכה. בשורות האלה "יושבת עוד אחרת דמעתה עלי נגרת. ובניה מסביב כשתילי זיתים בארונות המתים". פה בוכה ילדה קטנה. שם בוכה אם על בנים. את הראשונה רואה אני הראשון, את השניה רואה האני השני.

המורה מבולבל ומרחף בין שני עולמות. הילדים נבוכים הומים. "הקראתם תגר עלי או קראו ימי מנגד?" הוא שואל: "ולמה איפוא תרגשו, ילדים, תהגו ריק? פתחו את הספר וקראו בו: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, והארץ היתה תוהו ובוהו", והאדם התרעה בין התוהו ובין הבהו, תוהו ושואל: "איזו השעה לחיי?... אנה הגעתי — איה אנכי בעולם?" כאן נאחזו שני פלגי "האני" אחד בשני, כאייל בסבך בקרניו, בסיפור העקידה, ואילו בבאלאדה המופלאה "הצילו", שהדים דאנטיים מהדהדים בה, אנו רואים מראה-הבדלה מוזר ומיוחד במינו. אל פתח ביתו של האדם, גבור הבאלאדה, פרצה קריאה: "הצילו!" — ויחרד לקול הקורא. ולא רק הוא לבדו, כי כל החלל חרד. "הפכו למחיתה כל משטר וסדר". וגם הרהיטים שארחו לו לאדם מקדם "הקיצו פתאום כמכובד של רדם, ובתמהון לבב ובפחד עיניים" שאלו את האיש:

אִיכָכָה תִּשָּׁב וְתִחַבֹּק פֶּה יָדִים?  
 וְשֵׁם, בְּעוֹלָם, בְּאַפְלָה לֹא-נִדְרַעַת,  
 בְּשֵׂא שְׁמַעַל אוּ בְּתֵהוּם שְׁמַתַּחַת  
 יֵשׁ נֶמֶשׁ אוֹבְדַת, יֵשׁ נֶמֶשׁ טוֹבְעַת,  
 שְׁעוֹד בֶּה פֶּחָה הִיא קוֹרֵאת וְנֹאנַחַת:  
 "הִצִּילוּ!"

ויצא האדם המטוער להציל. להציל את מי? את הנפש הטובעת, הנפש האובדת, הקוראת "הצילו!" והיכן ימצאנה? הוא את מקומה לא ידע. כי הקול שהגיע אליו היה מן השיא או מן התהום. אבל "מוצלף בשבטיו של הצער, מופקר לטירוף, למחשך ולסער" טס לבקש את "הקריאה הבורחת", וכן הלך —

(ו)גִּקְר וְחִקְר כָּל מִרְאָה וְכָל רוּחַ,  
הַצְמִיד אֶת אָזְנוֹ אֶל הַחוּל הַתְּחוּחַ.  
וַיְכּוּ כָּל פְּנֵעַ, כָּל הֶרֶף שֶׁל יָנֵעַ,  
אֲבָר אֶת חֲשֹׁבֹן הַשְּׁעָה וְהַרְגֵעַ:  
אָדָם אוֹ אֱלֹהִים, אֲשֶׁה אוֹ גִבֹר —  
אֵיךְ הַקּוֹל, הַקּוֹרָא לִי בַחֲלָדִי?  
וַתַּעַן מִרוֹם וּמִתְהוֹם, מִכָּל עֶבֶר  
הַנֶּפֶשׁ הַהִיא, שְׁאֲבָדָה כָּל תּוֹחֲלֹת:  
"הַצְּלִילוּ!"

כן רץ הרץ אחרי הקול הקורא "הצילו!" עד שהגיע אל הים, ולא שת את לבו אל המים "ויחץ בשחור הגועש עד ברכים" עד שהגיעו הגלים עד צווארו. ואז רק אז, כשהתחיל צולל כאבן במים השיג את הרמז וידע, ויבן: נפשו האובדת, נפשו הגוועת — היא שקראה לו מן המחנק, היא שקראה להצלה. ומתוך קריאתה אל הנצח: "הצילו!" ירדה אל המצולות. בתמונה שירית זו, תמונה עזה וגועזה, נתן ביטוי בהיר וחרیف ביותר להרגשת השניות, או הכפילות, שלו.

## ג

במעשה הפרדה והבדלה זה, של ה"אני", הוא מטפל ביתר-יחוד בספרו "פנים אל פנים", אשר בו הוא מעמיד את עצמו פנים אל פנים עם הסוד העמוק של החיים והמוות. הספר הראשון שלו פותח ב"מי?" ואילו ספר זה, השני, פותח ב"הוא". ו"הוא" זה אינו אלא הגילוי השני של ה"אני". הוא — התפשטות האני מכבלי הישות החמרית, הוא האובייקטיביזציה הפילוסופית-מסתורית שלו. בלשונו של המשורר:

בִּינִי וּבֵין הָעוֹלָם עוֹמֵד אֶחָד וּמְחַפֶּה.  
 בְּעֶרְפְּלֵי יָם הוּא עוֹמֵד, אוּ בַיַּעַר, וְהוּא לִי כְּאֵת.  
 שָׁמַע אֲנִי בְּקִרְבֵי תְּמִיד אֶת לְבֹו הַמִּכָּה.  
 צִעְדוֹ מִתְּלוּהָ אֶל צִעְדֵי כְּנָפַי מֵעוֹלָם שֹׁשְׁכָה.  
 חִסְצָתִי לְלַחֵשׁ לוֹ דָּבָר – וְאִין אֲתִי הַשָּׁמָה.  
 חִסְצָתִי לְנֹעַע בּוֹ אֵט – וְיָדֵי לֹא תִנְיַע אֵלָיו.  
 אֶךְ יֵשׁ דְּמָמָה גְּדוּלָה, שֶׁעַל שְׁנֵי תַּפְרוּשׁ כְּנָפָה,  
 וְיֹדַע אֲנִי כִּי קְרוֹב הוּא, כְּקְרוֹב הָאֵילָן לְצִלְלָיו.

דרך תפיסה שירית שכזו נאה לאיש דתי, המדבר על אלהיו. הדמות המופשטת של ה"הוא" אינה מתקבלת על הדעת אם אין היא הדמות של ההוא הגדול והנורא, אשר לפניו תכרע בדרך האדם המפרפר ביסורי חיפושיו ובעינוי אי-הידיעה. ואמנם, בחרוזים הבאים של השיר עולה ומתגלה לפניו דמות מתפללת לפני הגעלם והנעלה שביצירה ("כל השנים שאחיה, אליו אתכוון בלבבי", "אוגני ויגוני וסודי אל שולחן הפנים לו אביא", "כותב אני מזמור לרטט — — כותב אני תפילה לרמו"). אבל ה"הוא" הנה של המשורר המפולג-בישותו אינו מתרומם למדרגת האלהות. כי-אם נשאר דמות מופשטת ובלתי-מובנת של "פלג-אני", אשר נתלש מאדמת-הממשות ולא התרומם לשמיי השמים של החזן האלהי. "אני — הוא, והוא — גם אתם — " כן מנסה המשורר לפרש אותו, את ה"הוא", אבל בפירושו זה הוא מערפל ולא מבהיר את פרשת-חזונו.

וכאן — הסבך הקשה ביותר של שירת-שלום, שהיא ביסודה בהירה ונהירה. לשונה העשירה שופעת ציורים שיריים טבעיים. ויש בכוחה להכניס רוח חיים אל כל המראות המתגלים לפניו. אבל ב"פנים אל פנים", יצא לא רק מתהום ה"אני" שלו, כי אם גם מתהום העולם המוחש והמושג, ויבוא בערפל. וכן יאמר הוא עצמו בשירו "יה-אדם":

סֵלֶם מְצָאתִי בְּנִדְוֵי בְּלִילוֹת,  
 פִּתְהוּ לֹא עֶבֶר.  
 עֲלִיתִי – וַיִּכְבוּ הַשְּׁלֵבִים הַבְּהִירִים,  
 אַבְנֵי הַשְּׁחָקִים וְאַבְנֵי הָאֶרֶץ –  
 וְאֵהִי שָׁמַיִם וְאֶרֶץ.

אבל גם לאחר שהיה "שמים וארץ" הוא נכסף לפתור את שאלת-השאלות של ישותו: "מי אני, מי אני?"

ועל זה הוא מתאמץ להשיב בשיר זה, "יה-אדם", כבשירים אחרים, ושונות התשובות: "אני התינוק הנולד" ו"אני הרכבת ביער ילדותי", "זעקה אנכי על הים במולדת" ו"כוכב מתנפץ אל האמש" ו"אני הוא הדם השותת מן הפצע", "אני — המחריש מתהומות" ואני — גם "הגל הרואה, השוקע", ואחים "אנכי" (רבים באחד) והעיקר — "ידעתי כי הולך אנכי ממני — — הלוך הלכתי ממני אלי". ו"אני בוער כלפיד וזעק אלי". וגם "אני הייתי כפר-גלות ביער" ו"אני הכפר נרדמתי פעם ביער". ו"אני — המקום".

המשורר הרגיש בעצמו בכל הקושי שיש בפרשה סתומה זו ויקדים דברי התנצלות בפרוזה למחזור השירים "שער החמשים" שב"פנים אל פנים". בהתנצלות זו הוא מנסה לפרש את הסתומות שבשירים. וכה יאמר בין השאר:

שֶׁעַר-מִסְתָּרִין בְּסִכְחוֹנוֹ שֶׁל הַזְמָן? יִתְכַן שְׁוֵה הַדֶּרֶךְ. יוֹתֵר מִדֵּי נֶאֱחָזֵנוּ בְּנִגְלָה, הָאֲמַנּוּ בְּמַצֵּר, וְלֹא חֲשֵׁנוּ וְלֹא יָדַעְנוּ, כִּי הוּא אֵינוֹ אֶלָּא בְּבוֹאָה רְנֵיעִית לְמִתְרַקֵּם בְּנִצָּת, אֹרֶךְ שֶׁל פּוֹכֵב רְחוֹק, רְאִי שֶׁל יֵשׁ עֲלוֹם, אוֹת חֵיצוֹן לְמִתְרַחֵשׁ לְפָנָי וְלְפָנֵיהֶם. הַשִּׁיר הַזֶּה מְנַסֵּה לְחַתּוֹר בְּמִרְמֵז פֶּאֶן. דֶּרְכוֹ שֶׁל אָדָם יְהוּדִי בֵּן הַמָּאָה הָעֶשְׂרִים מְבַסְּנִים. הַדֶּרֶךְ מִתְרַדְּמֵת הַדּוֹרוֹת אֶל הַיִּקְצֵה-הַפְּתָאוּמִית עַל סֵף הַחֲדָלוֹן — אֶל הַיֵּשׁ! כָּל מֶה שֶׁעֲבַר עַל הָאָדָם הַזֶּה אוֹת הוּא וּמִתְאַר פְּאוֹת.

ואחר זה באים שאר הדברים המפרשים את הסתומות שבשירים: הילדות, הפרידה מעצמו, מן ה"אני" הנצחי שעל ה"גשר" לשם ה"מסע" בעולם הזה. הפתרון הסופי והמרומז של היות לאחד עם עצמו. וכי "עוד יתגלה לו לאדם, כי כל אשר ראה במציאות — הוראה בחוון", וכי הוא ה"הלך מנוף קדמון", הולך מעצמו אל עצמו, הוא מחפש את עקבותיו בכל המתרחש. ואם יש שהוא תועה ונופל ביאוש הבדידות, ב"צל אין" יש "מסיק" נסתר המסיק את ספינת חייו והוא עושה את מלאכתו באמונה, ואין הוא נרדם. ועוד הוא מוסיף ומבאר: יש מה שמונע את ברכת הפגישה של האדם עם עצמו, של ישראל עם גאולתו, של העולם עם יעדו. ואת "האויב" הזה יש לבקש ולחשוף ולהאבק עמו. "אויב" זה אולי בתוכנו הוא יושב. הוא החיץ בתוכנו.

זה החיץ הבלתי־נראה ש"בין האוהב ואהובת נפשו, בין השאיפה להגשמתה, בין המזומר והמזמור".

והמשורר שואל לבסוף: כיצד פורצים את הקיר הזה?  
כיצד יגיע האדם אל עצמו, ישראל אל גאולתו, העולם אל יעדו? על זה ישיב לאמר:

מִבְּפָנַיִם, עַל־יְדֵי צְלִילָה בְּטִירָה הַנְּמָה־וְהַמְכֻשֶּׁפֶת שֶׁל הַנְּשֻׁמָּה, שָׁם, אִם יִלֶּךְ וְלֹא יִחַת, אִם לֹא יִשְׁתַּכַּר בְּזִמְרַת הַמְרָדִים, לֹא יִיַעַץ וְלֹא יִנְעַ, יִגְלֶה אוֹתוֹ, אֶת עֲצָמוֹ, אֶת גְּאוּלְתוֹ, אֶת יַעֲדוֹ, אֶת ה'הוּא' הַנְּשַׁכַּח עַל הַגֹּשֶׁר' שֶׁל הַיְלָדוֹת — — — וּמִכַּאן, מִן הַרְאִיָּה פָּנִים אֶל פָּנִים עַד ה'מֵאֲמָן הָאֶחָד הַקְּדוֹשׁ', אֶל אֶחָדוֹת הַרְצוּי וְהַמְצוּי, אֶל 'אֲמַת כְּבִמְחֻזָּה', אֶל 'אֲנִי וְהוּא' — אֶחָד', שׁוֹב אֵין הַדְּרָךְ אֶסְלָה כֹּל־כֶּף, אֵף כִּי רְחוּקָה הִיא עֲדִין מְאֹד...—

המשורר הרגיש בסתום ובמעורפל, אשר בא וכיסה את עין שירתו, והוא נעשה מפרש לעצמו. מתאמץ הוא ל"תרגם" ללשון פרוזה את כל המראות והדמויות אשר רדפהו בדרכו הנעלמת, ולהאירם באור ההגיון, את מה שראתה העין "הפנימית" הוא רוצה להראות לעין החיצונית. אבל הסמלים העולים מן השירה צריכים להיאחו באופן בלתי־אמצעי, ובמהירות הבזק, בדמיונו ובהרגשתו של הקורא, בלי עזרת פירושים. כי זה כוחו של הסמל ביצירה השירית, שהוא "מרים מעפר דל", שהוא מרומם את הפשוט ואת היום־יומי ומעלהו למרומי חזון, ובכוח האור הזה, המאיר מחשכים, הוא פוקח עינים לראות דברים בכללותם, ובמשמעותם העמוקה והנעלה ביותר. אבל משמעות עמוקה זו צריכה להשתקף ולהתגלם בדמויות ממשיות, הנתפסות על־ידי חוש הראייה והשמיעה, והניתנת למימוש כדברים שבממש.

מבחינה זו משמשת הפואימה האבטוביוגרפית "און בן־פלא", שהופיעה קודם, פירוש נאמן יותר וקולע יותר ל"פנים אל פנים". הפירוש נאמן יותר, וגם קולע יותר, כי על כן "פירוש" שירי הוא, והוא אחוז במציאות ויונק ממקור החיים, של המשורר והסביבה. ודבר זה בא להוכיח והוכחה יתירה, שה"אני" השירי של המשורר, כל משורר, חזק יותר מן ה"אני" הפילוסופי שלו. כל משורר — וגם שלום במשמע.

כפואימה זו ישיר המשורר בחרוזים פשוטים ובהירים, קצובים ומתרוננים,



על דרך עלייתו מן הגולה אל הארץ, על און המציאות שנתגלה באור הפלא של חזון-התחייה, על בנין-ירושלים וגאולת-העמק, שבהם השתתף הוא עצמו, בגופו ובנפשו.

הוא החל מן השורש, מן הילדות, אשר ממנה מתפשטים ויוצאים המעיינות למרחקי-זמן, ולעתיד אשר בערפל. ועתה כשנעשה העתיד הזה הווה, יודע הוא שכל דרכו בחלד היתה טבועה במסגרת ההיא וכל שיקרה אותו כבר ידע הילד, "כצליל הטמון במיתר אלהי".

בילדות נרמות דרכו של האדם, ובחזיונותיה גלומים חזיונות של המשורר ומאז — יאמר בלשון-השיר שלו:

מֵאֵז כֹּל חַי אֵינִם אֶלָּא סֵפֶר  
שְׁכָל הַפְּתוּב בּוֹ מִכְּתָב אֱלֹהִים.  
אָדָם וּמְרָאָה, לְהֵט וְאֶפֶס —  
אוֹתוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לְחַוֵּשׁ הַתּוֹהִים.

גם פה יש הליכה ממני אלי, אבל זו היא ההליכה הטבעית, המובנת והגלויה: האדם העברי הולך אל מקורו: קודם אל עברו, ואחר כך — לארצו.

הוֹלֵךְ אֲנִי אֵלַי, אֶל אֶרֶץ קָדָם.  
הוֹלֵךְ אֲנִי אֶל עֲבָרֵי הַמֵּת.  
אֲנִי יוֹדֵעַ כִּי הַכֹּל בְּרָדָם —  
אֲנִי יוֹדֵעַ כִּי הַכֹּל אָמֵת.

גם פה נלחמים שני ה"אניים" בלבו של המשורר. גם פה אנו שומעים את הקריאה הידועה: "אתה — אני!", אבל פה נפתרת השאלה באופן פשוט יותר: ה"אני" הגלותי מת וה"אני" הארצי קם לתחייה.

פתח! — קורא ה"אני" הער, ההולך ונגאל — שעת היקיצה דופקת. אבל ה"אני" השני, הישן את שנת המרמיטה שלו, עיף מהקשיב אל השעות, מתעצל לקום משנתו. וכשהער שואלו:

הָאֵם שְׂכַחְתָּ כִּי אִתָּה — הַסֵּלָא,  
אִתָּה — הַנֶּגֶה, וְאִתָּה — תִּבְלֵז?

הוא משיב לו :

— עֲצֻמוֹת מִתִּי לָנוֹת עִמִּי בְּפִלְאָ,  
לְמִי אֶקְיֵץ? הוּא תָן... אֲנִי אֶבֶל...

אבל סוף־פסוק הוא לא של הישן, כי אם של הער, לא של בן־הגולה, כי־אם של בן־הארץ :

לֹא אֲתָן — וְעַקְתִּי — לֹא אֲתַנְּה!  
אֲתָה — אֲנִי, וְאֲנִי חֵסֵךְ חַיִּים?  
בְּסַעַר וּבְדָמַע בָּאתִי הִנֵּה,  
לְנֹאֵל אוֹתָךְ מֵעֵמֶק הָרְסָאִים.  
וְאִם תִּשְׁמַען שְׁבָעִים אִמָּה בְּקִכְרִי,  
מִשָּׁם אוֹצִיָּאָה אֶל הַמְּרַחֵב...

#### ד

דבר המובן מאליו הוא שמשורר בעל "אני" מפולג חי בעולם שגם הוא מפולג. השניות של האני גורסת גם את השניות של העולם.

וכן נראה את עולמו של שלום והוא עולם דואליסטי — עולם הזה ועולם הבא, עולם שהוא במצב־תוהו ועולם שהוא במצב־יצירה. בין כה ובין כה טרם נשלמה מלאכתו וטרם נתגבשה דמותו. לפיכך קשה לתפסו כל־כך ולקבוע לו דמות אחת ויחידה.

בעולם זה, שהוא כעין עולם־תוהו, תועים ניצוצות פזורים ובודדים של הוויות גלומות ונשמות תוהות של אנשים אובדים. יש בו בעולם זה מן האין של הקבלה, אשר ממנו יצמח היש המקובל של החיים. לעולם־תוהו זה נאה אור־הסהר ויאה לשון־החלום. בו מתנועע הכל בתנועת־בינים של מטוטלת קוסמית. בו —

זֹרְמִים הַיָּמִים לְאֶשׁ, אֲנִי שָׁט בְּתוֹכָם כְּחֹלֶם,  
אֵין מִשְׁעָן בְּאֶדְם כִּי יִקְרַב. הִקְרַקַע כְּעֵץ שְׁמַמְעֵל.  
הַבְּתִים, הַקּוֹלוֹת, הַתְּנוּעוֹת כְּתַמוּנֹת עַל שְׁטִיחִים  
שֶׁבְקַעַל

אֲנִי צֵל בֵּין צִלָּלִים, הַנְּעִים בְּמִרְאֵה־הַעֲרֵעִים  
הַאֲעִם.

עֲתִים לֹא אֶבְטַח בְּקִירוֹת, בְּכִסֵּא, בְּאֲדָרֶת, בְּנֶעֱל.  
 לֹא אֲדַע אִם אֲשָׁב אוֹ אֶעֱמֹד אוֹ בְּחֶלְלֵי-בְּלָהוֹת  
 אֲתָרוּמִם.  
 אֲשִׁתּוּמִם לְמַעֲרָה כִּי תֵאִיר, לְשָׁעוֹן כִּי יִדְפוּק  
 אֲשִׁתּוּמִם,  
 עֲתִים לֹא אֶבֶן אֶל כּוֹסִי, אִם יֵין מְזוּג בּוֹ אוֹ רַעַל.

בעולם זה שורר רוח דמדומים של שקיעה חרישית וגוויעה אטית. מתוך צפיית-דומיה לזריחה חדשה. בו שורר חצי הקול של הדמי, ממנו עולה לחש התרדמה. ובלשון המשורר: "אני יודע כי תבל חלום". ובתיבת-תבל זו הוא שט לו בסירת-שירת החלום, ומתחנן אל התווה:  
 הִיָּה דְרָךְ! הִיָּה אוֹר-לְכָהוּ!

"בדרך זו ולזה האור, בראנו — את עצמנו לבקש יצאנו", ומאז ועד עתה אנו מבקשים את עצמנו — ואת העולם. אנו מותחים קו אל קו, אנו נוטים גשרים על תהומות, אנו רוצים לתפוס את העולם. אבל "תבל בורח", ואינה נתפסת. וה"אני" המתדפק בשער לשווא הוא מתדפק בו — כי הולך הוא "מן האין עד האין", ויודע הוא ש"כולנו נושאים את כפינו לתוהו" ו"מראות כיסופינו לעולם לא יבואו".

גם בשעה שהוא תועה בדרכי-גודל של עולם גדול וגם בשעה שהוא מהלך בנתיבות-מולדת יש לו הרגשה מוזרה זו, של קיום אחר, של עולם לא מפה.

בין שהוא מדבר בלשון יחיד ובין שהוא מדבר בלשון רבים הוא שופך על דבריו אור זר של ישות אחרת, סהרורית, שיש לה אחיזה בעולם האחר יותר משיש לה אחיזה בעולם הזה.

הוא מעפיל עם קבוצה על ראשי-הר, והיום נהפך ללילה והשבילים אובדים במסתורין והמעפילים נעשים עייפים ואובדי דרך: "איפה אנחנו?" הם שואלים את עצמם ואת זולתם. ותשובה אין. "פה לוחש מתהומות. יד שלוחה בליל וברטט כל פינה דמי זועק אל אל" והסתר שט לו בבדידות השחור במרחקי-הרום, ו"אנו עולים ועולים בין הר ובין תהום".

כן תועים אנחנו ביצרות-העד של התוהו ואורנו אובד "בנתיבות אין שם".  
ומי הם "אנחנו" אלה? הלא הם:

אֲנַחְנוּ אֲשֶׁר דְּמַעוֹת אֵין לָנוּ וְאֵין לָנוּ קוֹל  
לְבַבּוֹת נַצְנִי נְעוּרֵינוּ שֶׁכֶּסֶה הַחֹל.  
וְלִרְנַת חַיֵּינוּ אֵין מְקַדֵּשׁ וְלִנְחָם אֵין אִם –  
יְחִידִים אֲנַחְנוּ הַתּוֹעִים בַּיְצֵרוֹת הָהֵם.

כן ישורר המשורר בנתיבות מולדת, מקום שם האני הולך בסך עם שאר ה"אניים" של הקבוצה.

וכן גם ישורר בכרכי הים, מקום שם יגוע ויגוד המשורר העברי לבדו, לבדו. שם הוצא מביתו, מעירו, מעמו, ובודד יעלה בשלבי סולמו, וסביבו – עלטה. זהו "מעשה באדם שנולד בעולם, בפינת איזו עיר, בזרעות איזה עם, פקח את עיניו, ראה והבין, ידע כי רומה ולשוב לא ההיין". וכשהוא מתגלגל לכרכי-הים, בדרך-גוד שלו, בדרכו הביתה, הוא דומה לא לפליט של "איזו עיר" מסויימת, במזרח-אירופה, לא לבן "איזה עם", מעמי-העולם הידועים, כי-אם לאחד מבני הנפילים שנפל מעולם אחר, והוא נישא כזיק-אש משלהבת-קדם, אשר כבתה ונפלה אל התהום ("מישהו העלנו בין סער ודמי, אנחנו הארנו – לא נדע למי, אנו כבים בעד") ובין כבייה להתלקחות חדשה ("כי בלב העולם בוטר לפיד-אש, הוא המוקד לכולנו"), בין שקיעה-ביגון לעלייה-במרד, הוא נתעורר ומתחמם לאש-ההכרה-הזרה, שאין דבר ערב וטוב יותר מן העצב של "היות דולק יחיד כסנה ולהיות אופל, אופל עד תום". לאן ילך, ו"כל הדרכים תעתועים"? למי יפנה, והוא יודע שאין עוד אל מי לשרך את רגלו? הוא יודע מאוד שכ"קול הקורא, כיד השלוחה אנחנו בעולם החותר ממבוכה" ו"חיינו לא חיים ומות לא נמות".

אבל הוא נתחייב לכוסף שלו והרי הוא נכסף והולך. הוא עומס על עצמו "תרמיל שאין בו מאום" ו"הולך לתור בעיר שאין לה שם".

אולם כוסף שירי, אם רק כוסף-אמת הוא, ואם יש ביסודו כוח, דרכו ללכת ולהוליך מן האין אל היש. כי אין כוסף מתרונן זה אלא דרך העריגה וההליכה של האדם-המשורר אל עצמו ואל העולם. דרך תחתית-תוהו ושבריי-בוהו אל אורי-היצירה של החיים. לכל אדם יוצר יש פרשת-

בראשית שלו, שדרכה הוא עובר. ועד כלות־נפש הוא שר מכמיהה עמוקה אל הסתום והסודי, אל האור המסתתר בערפל, אל הכרת האני שלו בעולם, אל רגע הכיבוש וההתאחוזת של ישותו בעולם הזה. ואם גם אין מוקדם ומאוחר בשירה, כשם שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ואפשר לו למשורר לקפוץ מתפיסה לתפיסה, מחוויה לחוויה ומאי אל אי בים סוער של מראות וחזיונות, הרי יש שסער־השירה מביאהו סוף־סוף לאחד החופים ולאחד ממחוזי־החפץ שלו. והוא מתחיל לשיר על הפלא אשר נגלה לו, ועל היש אשר ניתן לו, לחוש בו ולחיות בו. הוא מגיע לפרק "פלא גמע" שלו (זוהי קבוצת שירים שיצאה קודם בספר מיוחד בשם זה) וכשכור ממציא־ת־פתאום, שיש בה נצחון, הוא קורא ומצווה ללבו:

פְּלֵא גָמַע, לְבִי, לְבִי, גָמַע הַפְּלֵא,  
 יוֹם אֶל יוֹם יֵשָׂא, לַיִל עַל לַיִל לֹא יֵלֵא.  
 פְּשׁוּט הַלְּבוּשׁ וְצִלּוּל בְּרַחֵשׁ וּבְרַסְט,  
 כָּל מְנַע – גִּלְדִי, כָּל דְּמוּת חֲזוֹן שׁוֹתֶתָת.

לפתע פתאום נעשה איפא עצם המגע, כל מגע, בדברים — גילוי, וכל דמות המתגלית לו שותתת חזון. וקמה לנגד עינינו דמות המשורר של "ה' רועי". גם אם ילך בגיא צלמוות לא יירא רע ולא יוואש. לפתע־פתאום ייגלו לפני עיניו נאות־הדשא ומי־המנוחות. והרועה הגדול, הרואה ומראה לאדם את זיו־היצירה, ישובב נפשו ו"ישורר" לבו, והמשורר, ששט בעולם־התוהו של החלום, פורץ בשיר וזמר אל הלב, ואל החיים.

זָמַר פְּצַח, לְבִי, לְבִי פְּצַח הַזְּמֵר,  
 לְאוֹר שְׁאֵין לוֹ סוּף, לִיקָר שְׁאֵין לוֹ גָמֵר.  
 שֵׁא הַכּוֹס וְשֵׁתָה לְגִיל וְלַעֲצָבָת,  
 צָהֵל לְקִרְאֵת חַיִּים וְצָהֵל לְקִרְאֵת הַמּוֹת!

השיר יצא מתחומי־התוהו, מיצרות־האופל, מצללי־העצבת, ואפילו המוות נעשה חבר לחיים ונושא לשירת עוז ונצחון.

וְרוּם יֵשׁ, חֲהַר, וְעֵמֶק שֶׁל יָם,  
 תַּפְּלֵא הָאָדָם מִחֲלוֹם.

האדם נפלא מחלום, משום שהוא יותר מחלום, משום שהוא קודם לחלום, משום שהוא חולם-החלום. הוא היוצר אותו בדמותו כצלמו, כלומר: בדמותם של מאוייו בצלמם של כיסופיו. האדם החולם חלומות טובע בהם את מטבע אישיותו. הוא מגלה בהם את צפונות נפשו ושולח את צללי-דמותו לחפש את דרכו ולמצוא את שבילו בדרך-החיים שבהקיץ. וכשם שהחולם קודם לחלום, כן קודם החלום למציאות. כי יותר משמשתקפים בחלום מאורעות אשר היו, נרמזים בו דברים אשר יהיו. הרואים והחווים הקדמונים היו גם הם רואים תחילה חזיונותיהם ומראותיהם בחלום-לילה. "בשעפים מחזיונות-לילה, בנפול תרדמה על אנשים", בלשונו של איוב, היו מופיעות התמונות לחזוים-החולמים, והיו נשמעים הקולות המדברים אליהם ("במראה אליו אתוודע, בחלום אדבר בו"). ולאחר שהקיצו פתרו את חלומם ותרגמוהו ללשון המציאות, ללשון הנבואה המתנכת את הציבור. החלום הוא איפוא אות ומופת, אות-הבשורה לשתר-החיים ומופת-ההכשרה לחיים שיש להם שחר.

וה"אני" החולם, התועה בין שני עולמות, עולם-המציאות ועולם-הדמיון, אינו חולם רק את חלום-היחיד שלו, כי-אם גם את חלום האדם בכלל. האני הפרטי אינו אלא רמז ומשל לאני הכללי, הוא האני של המין האנושי. וכל משורר ראוי לשמו לא על עצמו בלבד הוא משורר, כי אם גם על האדם בכלל. דרך חלומה הוא, דרך חזונו הוא, דרך האני המיוחד שלו הוא נכנס לשער החיים ונעשה מפרש לבו של האדם, המבקש דרך במדבר-החיים.

בשירי-ה"אני" של ש. שלום, באלה שנוכרו במאמר זה ובאלה שלא נזכרו בו — כי רבים הם — ראינו כאילו הולך המשורר בעיגול, "ממני אלי", ואין הוא יכול לצאת ממנו, ממעגל-הקסמים הזה. ("הנה אני אסיר בחיק-עיגול של חוני, שכל נקודותיו אינן אלא איווי, חיוך של מדוחים, בו ייעלם כל עוני, כהיעלם הגות בבאר הלא-הגוי") ו"אני" זה, שלא פעם שכח אף את שמו, שאל שאלות על גבי שאלות. הוא רצה לזכור ורצה לדעת: מדוע הציגוהו פנים אל פנים מול הרז? וההליכה הזאת מאין היא בוקעת? ואיה המחר? "ותמול לאן הוא גז? ומי הוא המכוון בתרדמה הצעד של בית וחלון, של אבן ופנס?" וכן בא בלבו החפץ המזור: להיאלם אין אומר בתוך החשכה ולהצמיד אזנו לחומר כמי שמצמיד אזנו ל"קונכיית-ימים, עוגב של

קשב חי כילל ההפכה". ויותר מזה, הוא התרונן והתחנן :

סְמַכְתִּי שְׂכַחוּנֹת, רַפְדֹתִי מִכָּל עֵבֶר.  
צְמַרְהָ הַנְּגִי, אֲנִי רוֹצֵה לִישׁוֹן.  
אֲנִי רוֹצֵה לְהַפּוֹךְ אֶת קַרְקְעֵי לְקִבְרִי,  
יִסְרוּ בּוֹ הַדְּשָׁאִים, הַהֵד הַיְהִנֵן.

הסבילות האנושית של החולם, בעל האני המפולג והמעולף, הגיעה בזה עד קצה גבול היש שלה, שאם אין אחריו יקיצה והתעוררות בא החדלון. ודרכו של כל חלום, ככל כוסף שירי, הוא להסתיים ביקיצה, אם אין השינה שנת-נצחים. וכך קרה גם למשורר החולם אשר רצה לישון ולהפוך את קרקעו לקבר. הפטישים לא נתנוהו לנוח, המקדחים לא נתנוהו לנום. "הולמים הם והולמים הם" — בניגוד לחולמים הם וחולמים הם — "באופל המתוה, קודחים הם וקודחים מתחתיות עילום". ואם גם הניגון מרדים — כי כל ניגון מרדים — הוא גם מעורר, הוא המצווה על הנרדם לקום, כי — "לשוא אתה נמלט לאינחתום".

לְשׂוֹא אֶתְהָ רוֹבֵץ - הֶדֶם אֵינֹ שׁוֹכַח,  
מֵאֵין הוּא בּוֹקֵעַ וְאֵנָה יִשְׁפֹךְ.  
כִּי אֵשׁ תִּמְיֵד תּוֹקֵד עָלַי תִּבֵּל מְזַבַּח -  
אִם לֹא תִהְיֶה לְנִנְהָ, לְאַסֵּר תִּהְסֵךְ.

כן נמלט המשורר מן ה"אינחתום" אל היש הפתוח, מן סכנת האפר להילוך הנוגה של האדם החי, שהפטישים אינם נותנים לו לנוח, והמקדחים אינם נותנים לו לנום. או הוא מאחז את חלמו במציאות ומשלב את האני הפרטי שלו באני הכללי, של האדם בעולם, וביתר-שאת של האדם-מישראל.

ובדרך-העיצול שלו מ"און בן פלא" הוא מגיע ל"עולם בלהבות" ול"אילן בכות", לשירי התנ"ך ול"שבת העולם". שיר-הפתיחה לספר "עולם בלהבות", שנכתב בערב ראש השנה תש"ט, קרוא "חלמתי חלום..." והוא פותח בחרוז אפייני כל-כך לשלום: ח ל מ ת י ח ל ו ם / (כי נגאלנו פתאום / מעבדות וגולה ונכר). אבל סופו מה הוא אומר? (לאחר

שראה את כל פלא התקומה של מדינת ישראל).

וְאַבְךָ מִתְפַּעֵם:

הַעוֹדֵנִי חוֹלָם?

כִּי הֲלֹא כָּל זֶה פֶּה, לֹא יִכְזֹיב...

אַחִים, הִבּוּ יָד,

לֹא אֵיכָל עוֹד בְּדָד

לְשֵׁאת זֶה הַנֶּס, זֶה הַיּוֹ...  
 ה

## ה

בשירים שבאו בשני הספרים "עולם בלהבות" ו"אילן בכות", ושנכתבו במשך שנות תרצ"ו – תש"ח, אלה השנים הגדולות והגורליות ביותר בתולדות ישראל, מצאה השירה הלאומית שלנו ביטוי חותך ואדיר. שפע כוחו של שלום, שעמד לו בדרכו הקשה והנפתלת בנדודיו מעולם לעולם, ומנסתר לנגלה, נזדכך ונתבהר פה. על אדמת המולדת ובחיק האומה. הפשטות הרבה והכנות הגדולה המציינות את השירים האלה, יחד עם עמקות-התפיסה ואהבת-ישראל הגדולה העולה מהם, עושות אותם לאחד ההישגים הנעלים ולאחת התרומות החשובות ביותר לשירה העברית של דורנו.

הוא ממזג את האני האישי-שירי שלו עם האני הלאומי-מדיני שלנו. הוא הולך עקב בצד אגודל עם החלוצים, השומרים והחיילים, הכובשים את הארץ מידי זרים, לעשותה למדינת-ישראל, ועם הקדושים והגיבורים במחנה-הטורפים באירופה, לקדש את השם וליתן שארית לישראל. כמה וכמה שירים שלו, שהם הדייגון והדייגאון לקדושה ולגבורה, קינות ומזמורים למפלות ולנצחונות, כבר נעשו מזמורי-עם בפי הדור ("חמישה", "חגיגה" ועוד). ועוד רבים מהם ייחרתו על הלב ויזמרו בפי העם העברי.

כי כל תקופה גדולה בחיי העולם, ובחיי עמנו, מתלווה לה שירה, הנותנת ניב לעלילות הגבורה והקדושה שלה. וגם תקופתנו זו נתלווה לה שירתה היא בעברית ובאידיש. ותרומתו של שלום לשירה העברית של דורנו, דור החורבן והגאולה, קובעת ברכה לעצמה. יש לה צליל הנאחז בהרגשה ואינו גזע. ויש לה ענוותנותם של בן-עם, הרוצה להיות "אח בין אחים על המשמר". כשהוא פותח, בדברי השיר שלו "בשער בת-עמי" רוצה הוא לדבר ולהידבר



ב"שפה כה פשוטה, כלנוכח המוות או היום הנולד". כי בשעה שאדם מדבר אל עצמו או על עצמו, בשעה שהוא שקוע ראשו ורובו במצולות ה"אני" שלו, רשאי הוא להתנאות, או להתנאות, קצת, כיד השירה הטובה עליו. אבל בשעה שהוא נכנס לתוך קודש-הקודשים של חיי-העם, מקום שם בוערת אש-הקודש של יסורים ותקות, של שקיעה וזריחה, של קדושת-מוות וגבורת-חיים הוא צריך לכוף את ראשו מאימת-הציבור ומיראת שמים. על אדמת-קודש של עם עתיק וגדול הוא עומד, והשיר הישר שואף להיעשות תפילה, תפילה לעני כי יעטוף, על כן אומר המשורר ש"בנפול הגורלות במחשכי-ערפל" הוא רוצה "לזכות בחיים או בעליית-הנשמה עם עמי ישראל". כי יודע הוא את מקור-מחשבתו ושורש-יחושו. הוא "בן אותם מאחידים, בן אותם יהודי-להבה, שרוחם העפיל מרומים — ולבם שתת אהבה". ו"אצלנו — אומר הוא — כשהיו מפליגים בים הפליאה והיעוד היו שואכים גבורות מפעימת לב אחים בליכוד". כלומר: גם הנבחרים גם אלה שהיו זוכים לעלות ההרה, להר המחשבה והחזון, והיו באים בערפל, היו נשאים קשורים ואחוזים בשרשי-החיים של העם העומד בתחתית ההר, ויונקים כוח וחיות מן הכוח הקיבוצי של האחים, שנתקשרו בקשר הברית.

הִיָּה הַיְחִיד בְּעוֹלָמְנוּ נִקְרָא לְעֵלוֹת רְקִיעִים  
 כְּדֵי לְחַזֹּר וּלְהַכִּיר כִּי כָּל עַם-הַשָּׁמַיִם נִבְיָאִים.  
 וּכְכֹל שֶׁהַעֲמִיקוּ לְצִלּוֹל, וּכְכֹל שֶׁהִרְחִיקוּ לְשׁוֹט -  
 הָיוּ בּוֹדְקִים אֶת נַפְשָׁם לְאוֹר הַיְהוּדִי הַפְּשׁוּט.

כאן אנו רואים את החסידות העממית באה ולוקחת את מקומה של הקבלה האצילית. ש. שלום הוא חסיד בן חסידים, וכל אשר ספג לתוכו בבית-אבא בימי-ילדותו, וכל אשר למד בכפר ובעיירה של מולדת-גלותו ובכפר-החסידים ועמק-זרעאל שבארץ-הקודש, נודרך ונודהר בבוא שעת השירה לארץ ולעם. וכשם שאבותיו ואבות אבותיו היו מתנהגים בחסידות באותם היהודים הפשוטים שבאו אליהם לבקש אות, לקבל מופת, כדי שיארו חייהם האפלים, וכדי שידבק לבם בה'; וכשם שהם, אבותיו ואבות אבותיו, היו מחיים את אותיות התורה בכוח הסמל המובן להמונים, ומאירים את מחשכי הסוד והרמז באור הפשט והדרוש, המורגשים והקרובים ללבו של היהודי

הפשוט, כן גם ניגם ונכדם המשורר לא ידע מנוחה בכל אשר ישיר ויסמל בטרם ימצא מלת-אומן כשרה לאחיו העמל. ואפילו כשהוא נכנס לתוך "ענני היצירה" מלווים אותותיו של העמל את מראותיו של המשורר, וככל אשר תשגה בדידותו כן ישא עיניו לרבים. התעייה הרבה בדרכי עולם נסתר ובערפלי ה"אני" וה"אין" הגבירה בו את החשק להידבק ברבים, ביהודים הפשוטים של העם, הבונים בית לו, והוא מתפלל בענוה:

יְהִי רָצוֹן שְׂאוּכָה לְלֶכֶת דְּרָכַי עַד הַסּוֹף  
וְלֹא אֲשַׁמֵּעַ לְעֵצַת הַמַּסִּית שְׁבַלְבֵּב וּבְרָחוּב.  
וּבְצֵאת נְשַׁמְתִּי עַל מוֹקְדָה וְעֵינַי תַּחֲזִינָה סוֹד אֶל –  
אֶהְיֶה כְּפֶרֶת אֶלְמוּנִי, הָעוֹבֵד אֶת אֲדַמַּת־יִשְׂרָאֵל.

שירי ארץ-ישראל שלו אינם שירי-אידיליה, כי בן דור סוער הוא ובן תקופה משובשת. השנים, שבהן נכתבו רוב השירים האלה היו שנות המאבק הגדול של עם-ישראל לשחרור ארץ-ישראל מידי בעלים זרים. למן "און בן פלא", שהם שירי עלייה והתאחוות ראשונה, ועד שירי "עולם בלהבות", שהם שיר התנחלות והתערות בארץ, עוברת כחוט השני הרגשת הרתיחה והקדחת של איש מוכן לקרב ולשיר-הקרב. קול ענות תרועה עולה מן הדברים שהם דברי איש העומד במערכה. עצם הריתמוס של רוב השירים משרה על הלב רוח של התעוררות והתקוממות. נשמע בהם הד הצעד של החייל, עוד בטרם היות צבא רשמי לישראל. השורות הולכות "בסך", כמחומשות ודרוכות לקרב. כאלפי הרגלים ההולכות ב"נצח הדממה", בשעה ש"לבבות הולמים ברעד, וים דגלים בוקע ברמה". והשורות הן כשורות החיילים. הן קצרות חזותכות, כשאלות ותשובות, כקריאות ופקודות, כהדים וכניי-הדים. הנה אנו שומעים "קולות בלילה", שאחד שואל ואחד משיב:

– אַתָּה מוֹכֵן?	– הַתּוֹכֵל עֲזוּב
שְׂאֵל הַקּוֹל	בֵּית וְרָחוּב,
בְּדָמֵי הַלֵּיל	מוֹדֵעַ וְנֹאֵל?
– אֲנִי מוֹכֵן!	– אֲוִיכֵל עֲזוּב
הַשִּׁיב הַקּוֹל	בֵּית וְרָחוּב,
בְּדָמֵי הַלֵּיל.	מוֹדֵעַ וְנֹאֵל.

- אָז טל בִּידֶךָ אֶת הָאוֹר	- הִתְדַע לְצַעֲדוֹ
וְלֶךְ לְלֵא חֲזוֹר -	רְחוֹק מְאֹד -
וְאֵל תִּבִּיט לְאַחֹרַי!	וְלֵא לְרַעְדוֹ?
- נִטְלֵתִי בְיָדִי אֶת הָאוֹר,	- אֲדַע לְצַעֲדוֹ
אֲנִי הוֹלֵךְ לְלֵא חֲזוֹר,	רְחוֹק מְאֹד -
אֵינִי מִבִּיט לְאַחֹרַי.	וְלֵא לְרַעְדוֹ...!

כאן חזרות התשובות מלה במלה על השאלות, ולכאורה אין בהן עוד חידוש, אבל באמת יש בפשטות זו כוח לא מעט. והחידוש הקטן של שינוי הסימן — משאלה לקריאה, ומגוף שני לגוף ראשון — הוא מקור־הכוח של השיר. בשעת הקרב אין מקום לדברים רבים, בלשון קשה, כי אם לדברים קצרים ותותכים, בלשון הפשוטה ביותר, שיש בהם צו ופקודה, ועל שאלת: "אתה מוכן?" דייה תשובת "אני מוכן!"

ובדרך זו של שאלות ותשובות רמוזיות ופסקניות, יצא המשורר גם ב"חניתא":

- אֲדַנִּי, אֶתֶּה יִדְעָתָ,	- מֵה מְלִילָה בְּחִנִּיתָה
אֱלֹהִים, אֶתֶּה עֲנֵה!	בְּחִנִּיתָה מֵה מְלִיל?
- וְאִךְ אוֹת קֵל לֵא רְאִיתָ,	- הֲשִׁפָּךְ בְּאֶשֶׁר אֶבִּיטָה,
וְאִךְ רִמֹּז לְצִיָּאֵל?	הֲרַג רַב בְּיִשְׂרָאֵל.
- יֵישׁ מִשְׁמֶרֶת בְּחִנִּיתָה	- הֵן אֲבָד הַכֹּל וְעַתָּה
כָּל הַלִּילָה, כָּל הַלִּיל...!	הֲגַם פֹּה לֵא נִבְנָה?

מחניתה ועד נגבה דרך ארוכה עברנו, אבל הדברים וצליל הקולות של המשמרת בחניתה עדיין חיים בנו ובישותנו, כי ב"משמרת בחניתה" נרמזה התחלת הנצחון הבא ונשמעה הבשורה לגאולה העתידה. והשירים־האחים של שירים קטנים אלה — "קולות בלילה" ו"חניתה" — ("לילותינו במצור" ו"נקראים אחים בליל", "הם רצחוך, אחי", "ילד בוכה", "בעיר הקודש טכריה", "עם ארונו", "חמשה" ואחרים) מתלכדים יחד ונעשים רכוש שירי תרבותי, שממנו עולה אור רב־ערך, שאין דומה לו בכל ימי גלותנו. הרבה לילה יש בהם בשירים אלה, כי הם שירי מצור ושירי אנשים בודדים הנלחמים על כל שעל־אדמה ועל עצם חייהם, אבל אף פעם לא ייעשה הלילה ליל־אשמנים, שאין בו אור סהר וכוכבים ואין בו אור־אמונה.

אמנם כן, לילותינו במצור הם כ"איים בלב החלד", ויש רבים ה"הולכים ולא שבים". אמנם כן, "הם רצחוך, אחי — — נקי וטהור וקדוש כמו ילד", ובעיר הקודש טבריה צלו על גחלים "בת שש וחצי חפציה".

אמנם כן... אבל מתחת ללילה-הליל הזה, מתחת לדברי הקינה והחרון, זולף ניגון של אמונה בנצחון ועליהם רועף אור-הנוגה של "כוכבים תוהים ברעד" החיים שאינם שוקעים, והסהר השט במרומים אף הוא מצטרף למשמרת המופלאה הנלחמת ומאמינה, הנאבקת וזורעת את שדותיה. ושליח-הציבור שלהם, הוא המשורר, טוען ומתחנן לפני הסהר: לאט לך, לאט לך, הסהר — — אנחנו זורעים לאורך את שדמות הגליל, כי נפשנו שוקקת לבר. "לאט לך, לאט לך, הסהר, ואל נא תבהל מצללינו הנעים, אנשים עברים אנחנו, הזורעים שדותיהם בלילות — — יאכלו בנינו וישבעו, ירמו ויזכורנו לטובה".

וכן עולה ונשמע, בעצם ימי האש ולילות-המצור קול "שיר הברכה" לעבודת האדמה "מרומים ברכה יורדת / פרי צומח בשממה / עם מצא את המולדת / שב אדם לאדמה". בשרשי האדמה נאחזים בני העם, ובאריגה הם נארגים, הם נאחזים ומשתרשים בה וגם נושאים עיניהם לשמים. "אדמה ושמי שמים", זהו שם ספר חדש של שלום, וזו היא הנעימה המלווה אותו תמיד: אדמה — וגם שמי שמים. הסולם הניצב ארצה וראשו מגיע השמימה הוא — עמל הכפיים. והכוכב — העבודה. והעבודה היא יותר מעמל-כפיים. היא חוץ-התפארת של עם, אשר לא ידע אם-אדמה זה אלפי שנים. וממנה, מאדמת-המולדת, שעליה מתחדשת העבודה, עולה הקול הקורא לחידוש-העברית בין החי, הדומם והצומח. ומכאן לא רק השאיפה והשירה על הלאומיות העברית, כי-אם גם על אותה אנושיות אוניברסאלית, שעליה ניבאו נביאי ישראל עוד בימי קדם. כי —

לְשִׁיחַ אָדָם בְּחֵלֶד,	כָּל יְצוֹר נִבְרָא בְּצַקָּלָם,
לְנֹאֲוֹלֹת עוֹלָם-חֲשָׂאָת.	אֵחַ הוּא לְתִבֵּל כָּלָה.
לֹא יִנְלַד לְקָרֵב עוֹד יֵלֵד	יְחַד נִחְרַשׁ הַתֶּלֶם
וְכָל חָרֵב תִּכְתֵּת...	לְשִׁיחַ וְלְנֹאֲוֹלָה.

אבל האש שהבעירה את שדות ארץ-ישראל בשנות תרצ"ו—תרצ"ט לא היתה האש האחרונה, שאחריה בא כיתות החרבות לאתים. זו היתה האש הראשונה, מעין הקדמה, שאחריה באה שריפת-העולם הגדולה, אשר בה נשרפו ששה

מיליונים מאחינו. ובשירי "אילן בכות" מצטרף שלום לקהל המשוררים העברים המבכים את החורבן הגדול.

"איכה שפתי עוד תפתחנה בשיר?" — שאלה זו, שהוא שואל בשירו "קטיף בארץ", היא השאלה שאותה שאלנו או כולנו. למראה השואה הגדולה, שלא היה על עפר משלה, דלל מעיין הדיבור וחרב מקור השיר. ועצם הנסיון של מתן ביטוי ספרותי-אמנותי לאפוקליפסה זו, של חורבן כל ערכי המוסר והצדק, ולשריפת אנשים חיים בכבשני-אש ובתאי-גאז, נראה כחילול קודש, וכמעשה שהוא למעלה או מחוץ לכוח אדם. אבל המשוררים שלא ידעו איך יפתחו שפתייהם בשיר, לא יכלו גם להיאלם דום. והם עשו את מה שהיו יכולים ומוכרחים לעשות — לצעוק ולשיר, לפרפר במכאובים ולצקת מטבעות-שיר.

מטבעות אלה, של מראות-זוועות ודמויות-קדושים שהלכו לעקידה, עדיין אין להן הערכה, כי אנו רואים את הדברים אשר היו ולא את בבואותיהם השיריות. ואולי יצטרפו בעתיד לצרור אחד באוצר-הרוח של האומה. אבל המשוררים עצמם היתה דרכם נסתרה, כי גם הבינה נסתרה אז, והם היו מהלכים על שברים ומכיתות, על חורבות ומשואות, ורק קריאות בודדות וצללי דמויות היו פורצים מן החלל, מן התופת, ונאחזים בסבכי-דברים, דברים יתומים בעולם שיצא מדעתו.

כן יתבע המשורר לדין את העולם, שעמד שפי מרחוק ואטם פיו מלזעוק עת אחיו "הובלו למוות — עת הוגשו אל המערפת" והוא שואל אותו: "איכה תנקה, עולם?" אבל מה בצע בשאלות אם אין עליהן תשובות, ו"בלב כוסס הרעל", כי כל החי הוא עם העולם במעל ואין נקם ואין שילם?

וכן מקפץ המשורר העברי הפצוע ממצב-נפש אחד למשנהו — מצעקת-יאוש לדומיית-מוות, מטענת-עיו להגות-נכאים, מדברים בוטים לשורות-לחש.

ורק כשמגיעים הדברים לאזכרות, אזכרות לדמויות שהלכו ואינן, נעשה הקול ברור יותר והכאב נאחו בממשות, ממשותו של אדם קרוב ויקר אשר היה נפש חיה, טרם עלה על המוקד.

וקמות לנגד עינינו דמויות חיות וסובלות של ר' מגדל, אחיו של הרבי מגור, של הדוד ר' אהר"לי, של הרב דמתא, של פייגלה הדודה, של לייזר המלמד, של טבל הנפח, של קילה הצדקנית ושל שאר יהודי העיריה שהלכו לקראת מוות. באנשים אלה, שהם סמלים לשאר הקדושים, אנו רואים את היופי

הקדוש שורח בפניהם עד רגעם האחרון על האדמה הטמאה. בתנועות בודדות שלהם. באמרות קטועות ובפסוקים אחרונים, אנו תופסים את המהות היהודית היחידה במינה, שנתגלמה בחייהם, וגם נשארו לנו כישויות חיות לאחר מותם.

ר' מנדל מגור, שברגעו האחרון צעק כעולפה מצמא: כוס מים, יהודים, כוס מים! מת בבת-צחוק על שפתיו על שחייט יהודי כבול בנחושתיים רץ להביא לו מים לנטילת ידים בשעת אמירת ה"ווידוי". הוא מת מתוך בת-צחוק על שפתיו, משום שזכה לראות ברגעי-גסיסתו שבמדור היאוש האחרון עוד יש "יהודי המקדש שם אלוה" (כי בעד מעשהו זה שילם כדמיון), יהודי האוהב את אחיו וחולש עוד במוות על רשע ורוע".

והרב דמתא איך הלך לקראת מוות? "קמט חבוי בזיוו של מצח, ספר תורה בימינו מסוכך" והוא מתאמץ למצוא תירוץ לקושייה חמורה, שעד אז טרם תורצה לו. והודוה פייגלה איך הלכה לקראת מוות? — "משי הכסות ועינים של חסד / דמעה על דמעה על לחייה מקלחה" / דמות השבת מופיעה לנגד עיניה, וצעיף חלומות פרוש על פחודה. היא רואה את עצמה, דווקא עתה, ככלה הנכנסת לחופתה. כל הקדוש והטהור, כל הענוג והזך עלה עתה מן הנשייה, וברגע הפרידה מן החיים נודהר ועלה אור עליון על חיי הענווים והחסידים, אשר קידשו את השם בחייהם ועתה הם מקדשים אותם במוותם.

כָּל עֵירְתְּנוּ אֵיךְ הִלְכָה לְקִרְאָת מוֹת?  
 אֵיךְ לְקִרְאָת מוֹת הִלְכָה הָעִירָה?  
 נְשִׁים חֲסוּדוֹת בְּתַפְלָה עַל שְׁפָתֵי,  
 יְהוּדִים — יְהוּדִים בְּדַמְמָה נֶאֱדָרָה.  
 נְעֻזוֹת חֲמוּדוֹת בְּפִלְיָאָה שֶׁל עֲצָבָת,  
 תִּינּוֹקוֹת בֵּית רַבֵּן בְּתִרְעוּעָה סוֹעֵרָה.

והמשורר שואלנו:

הָאֵם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶת שִׁרְם מֵאִפְסִים?  
 הָאֵם לֹא תִרְאוּ נִפְתָּחִים הַשָּׁמַיִם?  
 כָּל עֵירְתְּנוּ כִּי הִלְכָה לְקִרְאָת מוֹת,  
 כִּי לְקִרְאָת מוֹת הִלְכָה הָעִירָה.

כן מתה העיירה במולדת הרחוקה, בארצות הגלות. אבל לעומת מראה-המוות שבשיר ה"תהלוכה" האיזומה הזאת מראה אותנו המשורר "במראה", שיר חדש משלו, עלייה מיוחדת במינה. אותם הקדושים, שצעדו ב"תהלוכה" לקראת המוות, עולים עתה לישראל, העדה המתה, שארית הפליטה, שהוגרה לשחיטה בחרב המגורה, צועדת עתה כבחג ומועד ובראשה הולכת — התורה האורה. והזקנים ורבנים ישאו במורא את זו "התורה האורה, בפרוכת ועטרה" וכל איש ואשה של קהילת-הקודש יסמכוה באשישה ויפארוה ברננים. שמחה וגילה שפוכות על המסילות והשדות ו"שמש מסתרים קושרת כתרים לראשי הנפטרים הפוסעים בשיירה".

גְּתִיבָה בְּגִתִּיבָה מְשַׁמְלֶכֶת בְּסִבִּיבָה וְחֻזֹת מְרֵיבָה  
 לְעֵץ מְתַגְּלָה:  
 מְפֹל עֵיר וְעִירָה קָהֶלֶת קָנֶשׁ יִקְרָה רוֹקְדֵת וְשָׂרָה  
 פְּלֻחָתָן וְכָלָה.

זה הוא תזון תחיית המתים, ומשתפכים בו כזרמים מכל קרן ופינה בפולין המדינה, בני ישראל עם קדושים, העולים מן הקברים. ושערי הארץ נפתחים לפניהם לרווחה ו"תרועות האהבה יקדמום בברכה".  
 כן משתפכת ומתמזגת שירת-החורבן בשירת-הבנין.

כן משתפך זוהר-הגולה לתוך זוהר הארץ, ושירת החורבן מתמזגת בשירת הבנין, שהיא חזקה ועולה על כל שבירי-הצלילים של שירים יתומים על עולם שנתייתם. כי הגנף המשוררת אשר נשארה בחיים ואשר ספגה לתוכה את הפלא של שדות נעבדות ברננה ושירת הגנים הפורחים והרעננים, ומראה הנוף של המולדת וקול השיר העברי, וצריחת האניות והמטוסים הישראליים, וקול מצעדי הגדודים של צבא ההגנה לישראל, ליסוד המדינה העברית וחיידוש חיי העם בה — נפש זו מתרוננת עתה כולה משירת "היום החדש", זה היום ש"הוא קם, הוא מוקם — חזונו של העם".

בשיר הימנון זה, שיר היום החדש, מקופלים ומרוכזים כל המאווים והכיסופים, כל הגילויים והמראות של האדם-מישראל בדרכו ממחשכי עבדות לזהרי דרור. זה הוא שיר-מזמור לנוער הכובש והמנצח, לאלה בני התפארת, הילדים הרכים, אשר "עמדו יחידיים מול שבעה עממים — — — וניצחו

הברזל, ושברו הפלדה, הם אבו — חבריא — ואין זו אגדה".  
 ובשירת־ארץ זו, שעלתה וגברה עם ייסוד מדינת־ישראל, נתלקחה ביתר־שאת  
 אהבת־ישראל הגדולה של המשורר, אשר תעה בנבכי־עולם, עם "אני" מפולג  
 וקרוע, והוא מתפלל לצור־ישראל שילמדו רינה ותפילה, וילמדו שאת בתפארת  
 את נזר הדרור והעלות בדמו את המנורה הטהורה בהיכל ההרוס; ועל גבי  
 המנורה הזאת הוא רושם את שמו באותיות זעירות, שם אחד מבניה־משורריה  
 של האומה: "שין שלום בן יעקוב ואסתר ז"ל, אחד מרכבות שנפשם נשרפה  
 באש־להבות".



עוד יש כמה וכמה דברים בספר־היצירה של שלום, שכדאי לעמוד עליהם,  
 ובהם: שירי האהבה שלו, שירי התנ"ך, מחזהו "שבת העולם", ועוד כמה  
 שירים וסוניטות, שאינם נכללים על נקלה במסגרת כללית.  
 אבל ארכו הדברים ואין לחתום עוד את פרשת היצירה, שהיא בעצם תסיסה  
 ופריחתה. בשיר העמוק והצלול "לדברך ייחלתי", שנתפרסם ב"הדואר",  
 אומר המשורר לפני קונו: "כנורך אני — נגנני! קרואך אני — הנני!"  
 וברעדת־דת ("כי אמרתי: כי בחרת לדברך, עוד לא אמרת") ובתפילת עז  
 זו ("שלוף דברך מפי כחרב ובתקני בה עם ערב") אנו רואים אותות נוספים  
 לגילוי וחיזוקו של כוח היצירה השירית שלו, ועוד חזון למועד — גם  
 למשורר וגם למבקר.

מתוך ספרו של מנחם ריבולוב: "עם הכד אל המבוע", הוצאת "עגן", ניו יורק, תשי